

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра правознавства, історії й гуманітарних дисциплін,
Жезказганський університет ім. О.Байконурова
(Жезказган, Республіка Казахстан), klio56@mail.ru

УКРАЇНЦІ В ОСОБЛИВИХ ТАБОРАХ ҐУЛАҐ*

Розглядаються основні статистичні дані про кількість українців в особливих таборах упродовж 1950–1954 рр., які свідчать про те, що в'язні української національності становили майже половину табірнього контингенту. Вони відрізнялися від інших ув'язнених своєю згуртованістю, безкомпромісною антирадянською позицією, наявністю безпосереднього досвіду участі в бойових діях. Саме це зумовлювало численні акції непокорі, що відбувалися в особливих таборах ҐУЛАҐ МВС СРСР: волінки, страйки, утечі, організація фізичного й морального терору стосовно окремих категорій в'язнів, голодування, збройні виступи проти табірної адміністрації. Серед організаторів цих акцій часто були колишні члени ОУН, учасники антирадянського повстанського руху у Західній Україні. Безпосереднім наслідком таких подій стала серія повстань в особливих таборах у 1953–1954 рр. і крах системи ҐУЛАҐ.

Ключові слова: особливі табори, ҐУЛАҐ, ОУН, страйк, Кенгірське повстання, Україна, Казахстан, Росія.

На пострадянському просторі процес дослідження історії особливих таборів¹ ҐУЛАҐ МВС СРСР має свої якісні та кількісні характеристики, що охоплюють прізвища дослідників, назви статей і книжок, проблематика яких концентрується довкола історії окремих таборів або загалом за територіально-географічним принципом². У рамках цієї проблематики досліджуються

* Переклад із російської мови й додрукова підготовка – Тетяна Пастушенко (Київ).

¹ Особливі табори створено на виконання постанови Ради Міністрів СРСР №416-159цт від 21 лютого 1948 р. (розформовані влітку 1954 р.). Документ зобов'язував МВС СРСР у восьмимісячний термін організувати спеціальні місця позбавлення волі – 11 особливих таборів і 3 особливих тюрми, де режим відрізнявся особливою суворістю, надважкою експлуатацією в'язнів, тривалішим робочим днем, відсутністю будь-яких пільг, а також більш суворою відповідальністю за порушення режиму. Тут передбачалося утримувати «агентів іноземних розвідок, диверсантів, терористів, троцькістів, правих, меншовиків, есерів, анархістів, націоналістів, білоемігрантів та інших учасників антирадянських організацій і груп, а також осіб, які становлять небезпеку за своїми антирадянськими зв'язками й ворожою діяльністю». 28 лютого 1948 р. міністр внутрішніх справ СРСР С.Круглов підписав наказ «Про організацію таборів МВС із суворим режимом для утримання особливо небезпечних державних злочинців», а 16 березня з'явився спільний наказ МВС, МДБ і Генеральної прокуратури СРСР «Про організацію особливих таборів і тюрм МВС із суворим режимом для утримання особливо небезпечних державних злочинців і про направлення останніх після відбуття покарання у заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР під нагляд органів МДБ» (див.: Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.9479. – Оп.1. – Д.45. – Л.80 об. – 82) (прим. перекл.).

² Морозов Н.А. Особые лагеря МВД СССР в Коми АССР (1948–1954). – Сыктывкар, 1998; Алланиязов Т., Наймушина О. «...Неповиновение надо пресечь»: К истории восстания заключённых в 3-м отделении Степного лагеря МВД СССР (16 мая – 26 июня 1954 года): Документы. Факты. Суждения. – Алматы, 2004; Широков А.И. Берлаг:

різноманітні аспекти: організація, структура, дислокація таборів і табірних відділень, чисельність, склад, рух ув'язнених, працевикористання, охорона й режим утримання, житлово-побутові умови, харчування, медико-санітарне обслуговування, смертність серед в'язнів, а також особовий склад управління та охорони табору.

Проте дослідження, в яких розглядалися б питання українців-в'язнів особливих таборів, досі в історіографії не спостерігаються³. З урахуванням цього факту, а також виходячи зі значущості теми, розробка котрої має розширити наукові уявлення про місце й роль ув'язнених українців в історії особливих таборів, де за час їх існування відбувалися різноманітні події, спрямовані проти режиму утримання, набуває актуальності дослідження питання, виснесеного у заголовок цієї статті.

Національний склад ув'язнених дає можливість побачити процентне співвідношення представників тих чи інших етносів у табірному контингенті. Вивчення цього питання свідчить, що із загальної кількості національностей колишнього СРСР та окупованих ним територій, в особливих таборах переважали саме українці. Описане відображення це питання отримало у працях дослідників з вишів Караганди та Жезказгана (Казахстан), де в розгорнутій формі було представлено статистичні дані з загального переліку тем. Спираючись на ці студії виникає можливість простежити статистику змін чисельності українців серед національного складу ув'язнених особливих таборів ГУЛАГ МВС СРСР за період із 1950 по 1954 рр.

Автор не претендує на поглиблене й широке охоплення теми, оскільки більшу частину документів і матеріалів, зокрема про табори, які свого часу дислокувалися на території Казахстану, до цього часу засекречено. У цій статті на основі документів і матеріалів, які утворилися внаслідок діяльності Головного управління таборів (ГУЛАГ) МВС СРСР і зберігаються в Державному архіві Російської Федерації, представлено основні

Формирование и деятельность особого лагеря МВД на Кольме [Електронний ресурс]: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/326/image/326-091.pdf>; Алланіязов Т.К. Карлаг: Кенгірское восстание. – Караганда, 2010; Грибанова И.В. Труд в особых лагерях ГУЛАГа: Берлаг, 1948–1954 гг. // Экономическая история: Ежегодник: 2010 / Отв. ред. Л.И.Бородкин, Ю.А.Петров. – Москва, 2010; Алланіязов Т.К., Жумадилова Н.Т., Баймурынов Ж.М. Очерки истории Степного лагеря МВД СССР (1948–1956 гг.). – Караганда, 2011; Дулатбеков Н.О., Алланіязов Т.К., Жумадилова Н.Т., Баймурынов Ж.М., Жунусова Б.А., Фалежинская И.Ю. Особлаги в Казахстане: Степной. Песчаный. Луговой. Дальний. – Алматы, 2014; Дулатбеков Н.О., Алланіязов Т.К., Жумадилова Н.Т., Баймурынов Ж.М., Жунусова Б.А. Особлаги: Минеральный. Горный. Дубравный. Береговой. – Алматы, 2015.

³ Українська історіографія представлена спогадами колишніх в'язнів особливих таборів, а також дослідженнями: Кульчик Й. Чайки Кенгіра. – Л., 2000; Ференчук Ю.Д. Кров Кенгіра. – Чернівці, 2004; Бондарук Л. Михайло Сорока: до 90-річчя від дня народження і 30-ліття від дня смерті (27.03.1911 – 16.06.1971). – Дрогобич, 2001; Її ж. До 60-ліття Кенгірського повстання: Кенгірське повстання як вияв кризи системи ГУЛАГ [Електронний ресурс]: <http://www.memory.gov.ua/news/do-60-ti-littya-kengirskogo-povstannya-kengirskoe-povstannya-uk-aviyav-krizi-sistemi-gulag>; Її ж. Український рух опору в радянських концтаборах у 40-х – першій половині 50-х років XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Луцьк, 2011; Пилявець Ю.Г., Пилявець Р.І. Каторга у СРСР (1943–1954 рр.): табори, контингент, умови утримання та праці в'язнів // Український історичний журнал. – 2011. – №2. – С.91–105 (прим. перекл.).

статистичні дані про кількість українців, ув'язнених в особливих таборах. Незважаючи на те, що ці цифри по роках і місяцях неповні, їх сукупність достатньо репрезентативна. Це дає можливість на основі аналізу сформулювати низку суджень і спостережень про тенденції змін чисельного складу українців як в окремих таборах, так і загалом за весь період їх існування. У статті також викладено факти протидії ув'язнених табірній адміністрації.

У 1948–1956 рр. на території СРСР (Казахська РСР, Російська РФСР) дислокувалися такі особливі табори: Мінеральний №1 (28 лютого 1948 – 6 березня 1957 рр.), Гірський №2 (28 лютого 1948 – 25 червня 1954 рр.), Дібровний №3 (28 лютого 1948 – 1954 рр., реорганізований у виправно-трудоий табір, ВТТ), Степовий №4 (28 лютого 1948 – 24 квітня 1956 рр.), Береговий №5 (28 лютого 1948 – 26 травня 1954 рр.), Річковий №6 (27 серпня 1948 – 26 травня 1954 рр.), Озерний №7 (7 грудня 1948 – 1954 рр., реорганізований у ВТТ), Піщаний №8 (5 вересня 1949 – 24 серпня 1955 рр.), Луговий №9 (10 жовтня 1949 – 1 вересня 1951 рр.), Комишевий №10 (30 квітня 1951 – 4 жовтня 1954 рр.), Далекий №11 (24 квітня 1952 – 8 квітня 1954 рр.), Водороздільний №12 (25 жовтня 1952 – 29 квітня 1953 рр.). Частина особливих таборів (чотири останніх) проіснували порівняно з іншими недовго – від одного року до трьох. Період функціонування решти становив від шести до восьми років. Згодом особливі табори або закрили, або реорганізували у виправно-трудоий. Із 12 особливих таборів 4 дислокувалися в Казахській РСР, а саме Піщаний, Степовий, Луговий – у Карагандинській області, Далекий (до 1952 р. був відділенням Піщаного) – у межах Екібастуза Павлодарської області. Решта 8 таборів функціонували у РРФСР (Мордовія, Кемерово, Інта, Комі, Тайшет, Норильськ, Воркута, Магадан)⁴.

Контингент цих таборів за своїм національним складом був надзвичайно розмаїтим. При цьому переважали росіяни та українці. Більшу частину останніх становили репресовані учасники антирадянського повстанського руху, який розпочався в Україні в роки Другої світової війни і тривав у повоєнний період, а також «пособники» повстанців, ті, хто їм співчував та ін. Політичне керівництво цим рухом здійснювала Організація українських націоналістів (ОУН), очолювана С.Бандерою. Бойові дії вели структури Української повстанської армії (УПА) на чолі з Р.Шухевичем⁵.

Матеріали Державного архіву Російської Федерації, що є в нашому розпорядженні, дають можливість у найбільш загальних рисах розкрити кількісний та якісний склад української «діаспори» в особливих таборах ГУЛАГ МВС СРСР.

⁴ Дулатбеков Н.О., Алланиязов Т.К., Жумадилова Н.Т., Баймурынов Ж.М., Жунусова Б.А., Фалежинская И.Ю. Особлаги в Казахстане: Степной. Песчаный. Луговой. Дальний. – С.14–22.

⁵ Гогун А. Между Гитлером и Сталиным: Украинские повстанцы. – Санкт-Петербург, 2004. – С.33, 177.

Табл.1

Кількісна динаміка по роках і таборах⁶

	На 01.01.1949	На 27.03.1950	На 01.01.1951	На 01.01.1952	На 01.12.1952	На 01.01.1953	На 01.06.1954
Степовий	–	15 427 / 56,38	7845 / 45,93	10 089 / 47,39	10 000	9580 / 48,95	9596 / 49,02
Піщаний	–	–	9734 / 48,61	17 844 / 49,49	13 000	12 710 / 46,07	–
Луговий	–	–	3410 / 37,39	–	4000	4000	–
Далекий	–	–	–	–	3500	3410 / 40,91	–
Мінеральний	3987 / 39,35	–	11 622 / 37,62	–	10 060 / 38,56	10 000	–
Гірський	2497 / 46,22	–	6740 / 49,00	–	10 803 / 55,84	10 500	–
Дібровний	9122 / 42,61	–	9429 / 44,70	–	8889 / 47,27	8500	–
Береговий	4772 / 45,69	–	11 617 / 50,13	–	12 712 / 55,97	12 500	–
Річковий	–	–	5744 / 41,57	–	14 336 / 45,65	1400	–
Озерний	–	–	–	–	9887 / 39,51	9500	–
Комишевий	–	–	–	–	3757 / 47,25	3500	–
Усього	20 378	15 427	66 141	27 933	70 444	25 700	9596

У рядку «Усього» повні дані є лише за січень 1951 р., за інші дати відомості неповні, їх не вдалося знайти стосовно інших таборів. З урахуванням динаміки зростання кількості ув'язнених за період із 1949 по 1954 рр. загальна чисельність українців в усіх графах, за винятком січня 1951 р., безумовно, мала бути більшою як мінімум у 2,5–3 рази.

Із відомостей, наведених у таблиці, видно, що найбільша кількість українців, які перебували в ув'язненні в особливих таборах, припадає на грудень 1952 р. – 70 444 особи. При цьому вирізняються Піщаний і Степовий табори – 17 844 і 15427 відповідно, за ними йдуть Річковий, Береговий і Мінеральний – 14 336, 12 712, 11 622. Кількість ув'язнених українців загалом по таборах коливалася від 37,39% (Луговий у січні 1951 р.) до 56,38% (Степовий у березні 1950 р.) загальної цифри контингенту. Найбільшою стабільністю процентного співвідношення українців серед загальної чисельності ув'язнених вирізнявся табір Береговий. Стабільне зростання чисельності

⁶ Складено за: ГАРФ. – Ф.9414. – Оп.1. – Д.1356. – Л.11, 25, 32, 39, 63, 68, 91, 96, 123, 128, 155, 160; Д.1385. – Л.1–2, 4–5, 8–9, 11, 57, 61, 63, 93, 97, 99, 132, 136, 139, 165, 169, 171, 185, 189, 193, 218, 223, 226, 251, 256; Д.1845. – Л.21–210б.; Д.812. – Л.28–29.

українців спостерігалося в Гірському. Процентне співвідношення на користь українців серед загальної кількості в'язнів демонстрували Гірський, Дібровний, Береговий табори.

Якщо припустити, що чисельність українців у Степовому, Піщаному й Дальньому таборах у грудні 1952 р. не особливо відрізнялася від їх чисельності у січні 1953 р., а середня чисельність українців у Луговому в 1951 р. становила 4000 осіб, то у цьому випадку можна зафіксувати кількість українських в'язнів, відповідно, у межах 10 000, 13 000, 3500, 4000 (у табл.1 ці цифри представлено звичайним накресленням шрифту, на відміну від документально підтверджених, які виділено жирним). У цьому випадку загальна чисельність українців в особливих таборах наприкінці 1952 р. повинна становити понад 100 тис. Аналогічний підрахунок можна застосувати й до січня 1953 р. – отримаємо трохи меншу чисельність: 98 200 осіб. За таких обставин найбільш репрезентативним для визначення максимальної кількості українців, яких утримували в особливих таборах, є грудень 1952 р.

Табл.2

**Національний склад ув'язнених
у таборі Піщаний (Караганда), 1951 і 1952 рр.⁷**

	На 01.01.1951		На 01.04.1951		На 01.07.1951		На 01.10.1951		На 01.01.1952	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	3991	–	6676	–	6626	–	5974	–	7651	–
Українці	9734	48,61	15105	50,58	15402	51,26	14227	51,90	17844	49,49
Білоруси	959	–	1622	–	1626	–	1463	–	1903	–
Азербайджанці	105	–	119	–	119	–	112	–	155	–
Ґрузини	149	–	180	–	180	–	176	–	236	–
Вірмени	–	–	252	–	249	–	243	–	355	–
Туркмени	25	–	31	–	27	–	29	–	81	–
Узбеки	28	–	139	–	137	–	123	–	194	–
Таджики	29	–	32	–	32	–	27	–	51	–
Казахи	192	–	226	–	224	–	196	–	346	–
Киргизи	–	–	13	–	13	–	1	–	22	–
Фіни й карели	48	–	49	–	48	–	48	–	69	–
Молдавани	115	–	148	–	146	–	124	–	325	–

⁷ Складено за: Там же. – Ф.9414. – Оп.1. – Д.1356. – Л.25, 32, 63, 68, 91, 96, 123, 128, 155, 160.

Литовці	1849	–	2453	–	2451	–	2181	–	2914	–
Латиші	998	–	1332	–	1318	–	1225	–	1739	–
Естонці	669	–	774	–	767	–	762	–	1317	–
Татари	107	–	125	–	123	–	113	–	178	–
Башкири	14	–	16	–	16	–	16	–	20	–
Євреї	168	–	220	–	220	–	221	–	326	–
Інші	843	–	351	–	318	–	149	–	328	–
Усього	20 023	–	29 863	–	30 042	–	27 410	–	36 054	–

У таборі Піщаний кількість українців почала зростати з 9734 осіб у січні до 15 105 у квітні 1951 р. Збільшившись на 5371 особу (або на 55,17%), українці серед ув'язнених, кількість яких за цей час зросла на 9840 осіб, становили 50,58%, тобто подолали 50-відсотковий рубіж. І надалі чисельність українців продовжувала міцно триматися на рівні 50%. Проте в 1952 р., не зважаючи на збільшення чисельності українців у січні до 17 844 осіб, у відсотковому співвідношенні вони становили серед загальної чисельності в'язнів Піщаного 49,49%. Це сталося через різке збільшення контингенту табору, який зріс у порівнянні з жовтнем 1951 р. на 8644 особи, де українців було 3617. Таким чином, попри коливання загальної чисельності, у відсотковому відношенні половину в'язнів Піщаного в 1951 й 1952 рр. становили українці.

У січні 1953 р. спостерігалось значне зниження чисельності українців на 5134 особи. Це зниження відбулося через загальне скорочення контингенту на 8469 в'язнів, більшість з яких перевели в інші табори. У квітні число українських бранців порівняно з січнем збільшилося на 199 осіб, потім у червні пішло зменшення, а згодом – зростання на 60 осіб. Визначити причину зменшення українців у таборі не вдається: чи то було через переведення в інші табори, чи смерть через травми, хвороби, убивства – невідомо. Незважаючи на різкі коливання кількості українських в'язнів, так і загальної чисельності табірної контингенту, у відсотковому співвідношенні українці зберігали чисельність у межах 46%, хоча загальна кількість була найбільшою серед усіх особливих таборів.

Ця обставина мала безпосередній вплив на події, які відбувалися тут. Згідно з офіційними документами, оперативна обстановка в Піщаному в 1951 р. характеризувалась активними «діями оунівців, які через вбивства тероризували ув'язнених», двічі організували групові «волинки» з масовою непокорю табірній адміністрації, здійснювали втечі та інші «порушення табірної режиму». За цей рік було вбито 49 осіб, у тому числі 9 бригадирів, 13 працівників господарської обслуги та 14 осіб агентури МВС–МДБ, здійснено 8 утеч загальною кількістю втікачів 25 осіб⁸.

Особливо відзначалося табірне відділення №3, де було вбито 11 осіб і здійснено 5 спроб вбивства ув'язнених з боку «бандитствующих контрреволюційних бунтівних елементів». Серед убитих і постраждалих в'язнів було

⁸ Там же. – Д.2611. – Л.149–150.

7 сексотів, у тому числі один – відділення МДБ і колишній працівник органів МВС⁹. У липні 1951 р. 450 найбільш активних в'язнів-оунівців етапували з 3-го до 6-го табірної відділення, де їх розподілили по виробничих бригадах. Але й тут вони продовжили діяти, «дезорганізуючи табірне життя»: «переслідували» в'язнів, які «чесно працювали», виявляли осіб, котрі співпрацювали з оперативним складом, «захоплювали» керівні посади табірної обслуги¹⁰. Під час «зміцнення режиму утримання в'язнів» було заарештовано 4 учасників підкопу, декілька вбивць в'язнів і вивезено 250 ув'язнених до Комишевого¹¹.

29 вересня 1951 р. в табірному пункті №1 табірної відділення №3 сталася так звана «волинка». Під час прогулянки ув'язнені, які перебували у штрафному баракі, намагалися передати в карцер продукти харчування, але їх затримав наглядач. Начальник табірної пункту старший лейтенант Торгов наказав начальникові наглядової служби лейтенантові Попкову відправити в'язнів Петрашука, Коружака й Шевчука до карцеру. Під час «вилучення» їх із камери штрафного баракі, останні вчинили спротив та, за сигналом Петрашука, більшість мешканців баракі розібрали нари, виламали двері й з криком: «Ура, бий чекістів!» кинулися на наглядачів. Ті розбіглися. 32 в'язня під керівництвом названих вище українців проникли у житлову зону табору, де «залякуючи розправою», схилили всіх відмовитися від їжі та від виходу на роботу. Адміністрації табору вони пред'явили наступні вимоги: припинити кидати до штрафного баракі в'язнів, які відмовлялися від роботи й порушували табірний режим, збільшити норми харчування, скоротити робочий день до 8 годин, звільнити всіх із карцеру, дозволити листування двічі на місяць, відсторонити від роботи оперуповноваженого молодшого лейтенанта Тарасова.

На неодноразові спроби адміністрації табору, а також прокурора Карлагу Моїсеєнка припинити «волинку», в'язні відтісняли їх поза межі зони, закидали камінням, погрожували ножами. Крім цього, 22 в'язні, озброївшись ломом й ножами, увірвалися до карцеру, звільнили Михайлишина, одночасно намагалися дістатися іншої камери й розправитися з 14 особами, які там перебували і котрих вони підозрювали у співпраці з табірною адміністрацією. Ці дії вдалося припинити, коли молодший лейтенант Тарасов із зовнішнього боку зони відкрив вогонь поверх карцеру. Ця ж група знищила постанови про направлення в'язнів до карцеру, які зберігалися у приміщенні наглядової служби. 30 вересня 1951 р. після розмови з в'язнями прокурора Карлагу Моїсеєнка та адміністрації табору, в'язні прийняли їжу та вийшли на роботу¹².

22 січня 1952 р. сталася «волинка» в Екібастузькому відділенні особливого табору Піщаний, яку припинили 27 січня. Усіх в'язнів вивели на роботу, 33 активних учасників ізолювали в Павлодарській тюрмі, 90 осіб

⁹ Там же. – Д.465. – Л.6.

¹⁰ Там же. – Л.7–8.

¹¹ Там же. – Л.10.

¹² Там же. – Л.21–22.

перекинули в інші підрозділи табору¹³. МВС СРСР дало дозвіл адміністрації вивести з Екібастузького відділення 500 в'язнів, колишніх оунівців, у табір МВС Степовий¹⁴.

Табл.3

**Національний склад ув'язнених
у таборі Степовий (Кенгір), 1950–1952 рр.¹⁵**

	На 27.03.1950		На 01.01.1951		На 01.04.1951		На 01.07.1951		На 01.10.1951		На 01.01.1952	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	5406	–	3237	–	3835	–	3746	–	3799	–	3816	–
Українці	15 427	56,38	7845	45,93	9469	46,96	9360	45,64	10 084	47,45	10 089	47,39
Білоруси	1554	–	701	–	988	–	1036	–	1028	–	1024	–
Азербайджанці	140	–	130	–	132	–	132	–	128	–	128	–
Ґрузини	145	–	104	–	116	–	136	–	112	–	110	–
Вірмени	128	–	155	–	168	–	178	–	176	–	176	–
Туркмени	56	–	52	–	59	–	61	–	63	–	63	–
Узбеки	169	–	160	–	166	–	168	–	173	–	174	–
Таджики	89	–	53	–	60	–	60	–	62	–	62	–
Казахи	289	–	300	–	309	–	298	–	305	–	299	–
Киргизи	42	–	32	–	39	–	44	–	44	–	45	–
Фіни й карели	23	–	22	–	23	–	23	–	22	–	22	–
Молдаване	155	–	111	–	130	–	137	–	144	–	149	–
Литовці	1364	–	2078	–	2228	–	2404	–	2444	–	2456	–
Латиші	875	–	825	–	944	–	1064	–	1068	–	1070	–
Естонці	472	–	518	–	681	–	752	–	761	–	763	–
Татари	120	–	127	–	132	–	130	–	130	–	128	–
Башкири	4	–	6	–	8	–	8	–	8	–	8	–
Чуваші	10	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Удмурти	–	–	11	–	9	–	–	–	10	–	10	–

¹³ Там же. – Л.99.

¹⁴ Там же. – Л.101–102.

¹⁵ Складено за: Там же. – Ф.9414. – Оп.1. – Д.1356. – Л.25, 32, 63, 68, 91, 96, 123, 128, 155, 160; Д.1870. – Л.228.

Євреї	130	–	160	–	172	–	186	–	180	–	180	–
Чеченці	110	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Калмики	22	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Угорці	163	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші	464	–	450	–	493	–	582	–	507	–	516	–
Усього	27 357		17077		20 161	100	20 505	100	21 248	100	21 288	100

Отже в березні 1950 р. українців у таборі нараховували 15 427 (вони становили понад 56% від загальної кількості в'язнів – представників різних національностей СРСР). Проте впродовж десяти місяців, із березня 1950 по січень 1951 рр., загальна чисельність українців знизилась на 7582 особи (в 1,9 раза) і становила 7845, тобто 46% від загальної кількості в'язнів. У цей час відбулося зниження загальної кількості ув'язнених майже в 1,6 раза (на 10 280 осіб – з 27 357 до 17 077). Серед тих, хто вибув зі Степового, українці становили 76,31%. Зменшення кількості в'язнів, у тому числі українців, відбулося через невідповідність табору до утримання такої кількості контингенту, людей відправили по інших відділеннях Степлагу та в інші особливі табори.

Потім, майже до січня 1952 р., ішло поступове зростання кількості в'язнів української національності – як в абсолютних показниках, так і у процентному співвідношенні. Ці зміни чисельності українців відбувалися за рахунок прибуття до Степового ув'язнених з інших виправно-трудових таборів ГУЛАГ і тюрем МВС СРСР. Винятком стало незначне зниження загальної кількості українців на 109 осіб у липні порівняно з квітнем. Причиною стало переведення в інші табори або смерть від хвороб, травм, убивств.

За 1952 р., до січня 1953 р. чисельність українців продовжувала знижуватися з 10 089 до 9580 осіб, або на 509 в'язнів (5,04%), хоча частка у загальній кількості зросла на 1,5% – з 47,39% до 48,95%¹⁶. До серпня 1953 р. кількість українців у таборі продовжувала зменшуватися. Динаміка скорочення чисельності за місяцями 1953 р.: лютий – 18, березень – 24 (6), квітень – 49 (25), травень – 118 (69), червень – 135 (75), липень – 210 (49), серпень – 259 осіб. Визначити, скільки за вісім місяців із 259 осіб вибули за нарядами ГУЛАГ або померли через хвороби, травми, насильницькою смертю не видається можливим. Через десять місяців – у червні 1954 р. – чисельність українців зросла до 9596 осіб, перевищуючи рівень січня 1953 р. на 18 в'язнів. При цьому відсоток українців серед ув'язнених інших національностей не набагато перебільшив рівень січня 1953 р., практично залишався незмінним.

Отже з січня 1951 по січень 1952 рр. у Степлагу тривало поступове зростання кількості в'язнів української національності з 7845 до 10 089 осіб. Так само зросла й відсоткова доля українців серед загального числа ув'язнених різних національностей – із 45% до 49%.

¹⁶ Там же. – Д.1385. – Л.5, 57, 93, 132, 165, 189, 218, 251; ГУЛАГ: Главное управление лагерей: 1918–1960. – Москва, 2000. – С.628–629.

Переважання серед контингенту Степового колишніх оунівців призвело до подальших актів непокори та спротиву в таборі. В'язні, яких на початку 1952 р. за «підбурювання до бунту» перевели з Екібастузького табірною відділення у Степлаг, продовжили активні дії непокори табірній адміністрації у цьому таборі. Про факти «бандпроявів в'язнів з числа оунівців» можна дізнатися з доповідної записки начальника управління Степового табору О.Чечева заступникові начальника ГУЛАГ П.Окуневу, що мала назву «Про роботу з нейтралізації бандитсько-повстанського елемента серед оунівців, які прибули з Екібастузького відділення Піщаного табору в лютому – квітні 1952 р.» (21 квітня 1952 р.):

«В'язнів, які прибули, розмістили у штрафних бараках двох табірних відділень – №1 (селище Рудник) – 328 осіб, і 3-тє табірне відділення (м. Джекказган) – 304 особи. Під час оперативної обробки контингенту, який прибув із Піщаного табору, було встановлено, що бандитствуючий елемент серед авторитетів та українських націоналістів від своїх злочинних намірів не відмовився, а навпаки – намагається активізувати, установити зв'язок з оунівцями й авторитетами бандитського елемента, які утримуються у Степовому таборі, щоб паралізувати дії табірної адміністрації і зруйнувати виконання виробничого плану.

Так, щойно завербований серед прибулих в'язнів агент [...] у своєму донесенні від 20 березня 1952 р. повідомив: «Дорогою з Екібастузького табірної відділення у Степовий табір в'язні в розмовах шкодували, що мало зробили в Екібастузі та сподівались на можливість повторення цього ж у Степовому таборі».

Після прибуття у Степовий джерело помістили в камеру №11, в якій може охарактеризувати наступних в'язнів: натхненником камери є в'язень Кальчинський, у котрого всі розмови насичені репліками «смерть стукачам», «смерть бригадирам» і т. ін., веде розмови про здійснені в Екібастузі вбивства та шкодує, що багатьох не встигли вбити. Висловлює думку, що як тільки вийдемо з камери у зону, то «відведемо душу», «справа піде й ми наведемо порядок наш», тобто бандерівський. 17 березня ц. р. під час видачі їжі ув'язнений Захарченко зажадав від роздавача повніше наливати в миску суп. Роздавач відповів, що можна зважити – він розливає згідно з нормою. На що Захарченко відповів, що зважувати ми не будемо, а будемо вішати таких, як ти, указуючи на роздавача.

Активно поводить ся Крачковський, який після того, як роздали папір для заяв, заборонив кому б то не було писати заяви. І дійсно, усі в'язні камери відмовилися писати заяви. Переслідує тих, хто проситься на роботу, погрожуючи, що таким потім буде непереливки. Ранком 17 березня ц. р. джерело попросив ложку у в'язня Кульчинського для сніданку. На цій ложці рукою Кульчинського зроблено напис «смерть стукачам». Із метою перевірки даних джерела [...] було перевірено весь посуд штрафбараку, де виявили на 11 мисках і 6 ложках написи «смерть стукачам», посуд із використання вилучено. Усіх в'язнів, які активно себе виявляли, перевели від загальної маси в'язнів в окремі камери. [...]

Усіх авторитетів бандитствуючого елементу й українських націоналістів із загальної маси ізольовано в окремі камери, вони перебувають під агентурним наглядом. Одночасно через агентурно-інформаторську мережу встановлюються безпосередні учасники здійснених злочинів у Піщаному таборі. Із тих в'язнів, які надійшли до 3-го табірної відділення – 250 на цей час виводяться на ізольовані від інших в'язнів об'єкти роботи під посиленою охороною й використовуються на будівельних роботах. Для решти контингенту, особливо з активного бандитсько-повстанського елементу, готуються об'єкти з видобутку каміння, на які їх найближчим часом виводитимуть»¹⁷.

Упродовж другого півріччя 1952 р. в табірному відділенні №3 було «викрито бандитсько-терористичну групу», яка складалася переважно з в'язнів особливого контингенту, засуджених за націоналістичну діяльність. Ця група, як написано в донесенні, ставила головним своїм завданням «систематичне тероризування в'язнів», котрі працювали в господарській обслузі, фізичне знищення тих, кого підозрювали у зв'язках з органами МВС–МДБ. 16 активних учасників притягли до кримінальної відповідальності за ст.59-3 Кримінального кодексу. Крім того, було ізольовано 35 в'язнів, тією чи іншою мірою причетних до цієї групи¹⁸.

На початку лютого 1954 р. на деревообробному заводі вартовий воєнізованої охорони Мелешенко незаконно застосував зброю проти в'язня Сисоева, убивши його у зоні об'єкту¹⁹. Скориставшись цим випадком, частина в'язнів організували масову непокору й упродовж 4–5 лютого відмовилися виходити на роботу. Діями всього наглядацького складу 3-го табірної відділення організаторів непокори ізольовали, а решту вивели на роботу²⁰.

Організаторами «масової волінки» виявилися переважно українці й литовці. Серед них: Лаптев Іван Максимович, особистий номер СІ-466, Урбанас Альфонсас Станіслав – СЗЗ-703, Кулик Макар Іванович – СД-38, Розенберґс Віллі Карлович – СМ-468, Скрипчук Костянтин Максимович – СЗЗ-941, Новак Олексій Петрович – СЗЗ-639, Скірюк Віталій Петрович – СК-363, Ключак Степан Петрович – СЗЗ-957, Савицький Василь Ілліч – СЦ-218, Гриник Михайло Гаврилович – САА-516, Лимарев Василь Гнатович – СЮ-489, Свистун Петро Якович – СЗ-822, Курциновський Фабіан Устинович – СЗЗ-807, Клименко Іван Федорович – СІ-435, Тацуняк Іван Володимирович – СЦ-239, Кульчак Ілля Євдокимович – СЗЗ-448, Солнишкін Георгій Калістратович – СМ-464, Гаврилук Володимир Пилипович – СІ-272, Держак Петро Петрович – СЕЕ-69, Квятковський Володимир – СШ-288, Куликовський Йосип Йосипович – СЦ-25, Парасекс Лев-Леопольд Мартинович – СЖЖ-842. Усіх перелічених організаторів запроторили до штрафного бараку строком на 2 міс. з виведенням на роботу²¹.

¹⁷ История сталинского ГУЛАГа: Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собрание документов в 7-ми томах. – Т.6: Восстания, бунты и забастовки заключённых / Отв. ред. и сост. В.А.Козлов; сост. О.В.Лавинская. – Москва, 2004. – С.268–270.

¹⁸ ГАРФ. – Ф.9414. – Оп.1. – Д.2616. – Л.20–23.

¹⁹ Государственный архив города Жезказгана. – Ф.89. – Оп.3. – Д.19. – Л.165.

²⁰ Архив Жезказганского УВД. – Ф.12. – Оп.1. – Д.120. – Л.38–39.

²¹ Там же. – Л.25.

У 1954 р. у таборі МВС Степовий утримувалися представники понад 34 національностей. Заслугує на увагу той факт, що з 20 698 в'язнів 9596 становили українці і 2690 – литовці, значну частину яких засудили за участь в антирадянських повстанських націоналістичних рухах. Понад половина мали терміни від 15 до 25 років. 18 180 осіб було засуджено за «зраду Батьківщині», «шпигунство, тероризм, повстанство й політбандитизм». Ці групи в'язнів становили більшість контингенту табірних відділень Степлагу. А зосереджені в одному місці, вони були такою собі небезпечною сумішшю, що могла вибухнути в будь-яку хвилину та з будь-якого приводу.

Із 16 травня по 25 червня 1954 р. у 3-му відділенні Степлагу тривало Кенгірське повстання, серед керівників якого перебували й українці. У тому числі:

«Супрун Лідія Кіндратівна, 1904 року народження, яка народилася в м. Одеса, проживала у с. Битків Надвірнянського району Станіславської обл., українка, б/п, освіта середня педагогічна, працювала до війни вчителькою. Засуджена в 1945 р. по ст.54-1«а» і 54-11 із застосуванням указу Президії Верховної Ради СРСР від 19.IV.1943 р. до 15 років каторжних робіт. Супрун, коли перебувала на окупованій німцями території, вступила добровільно у члени ОУН, мала псевдо «Орел». За завданням станичного керівника для діючої банди УПА збирала серед населення продукти харчування, підготувала двох жінок у члени ОУН, вивчивши з ними 10 заповідей ОУН. При відступі німецьких військ займалася збиранням відомостей про радянську армію й передавала їх підпільному центру ОУН. Її син, Володимир Супрун, у 1944 р. пішов із німцями у складі дивізії СС.

Михайлевич Ганна Автономівна, 1925 року народження, уродженка с. Славка Дрогобицької обл., освіта 7 класів, українка, б/п. Засуджена в 1945 р. за ст.54-1«а» із застосуванням указу Президії Верховної Ради СРСР від 19.IV.1943 р. до 20 років каторжних робіт. У 1943 р. Михайлевич вступила у члени ОУН. Із 1944 р. за завданням ОУН Михайлевич носила естафети у села. У вересні 1944 р. була призначена районним ОУН старшою сільської мережі 13 населених пунктів (жіноча сотня ОУН).

Е.Суничук, колишній священик і прихований діяч УПА²².

Приводом до повстання став розстріл групи ув'язнених, які організували масову непокору табірній адміністрації у вигляді порушення табірної режиму та спроб проникнення у жіночий табірний пункт. Виступ був зумовлений комплексом причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, генезу яких визначила логіка розвитку табірної системи СРСР наприкінці 1940 – на початку 1950-х рр. Це й режим утримання ув'язнених відповідно до вимог, що висувалися до особливих таборів, дії табірної адміністрації, які межували зі свавіллям та беззаконням, і невдоволення ув'язнених серед

²² ГУЛАГ: Главное управление лагерей: 1918–1960. – С.630–631, 644.

спецконтингенту своїм становищем, і поведінка групи в'язнів із загального контингенту, і легковажність та недбалість табірної адміністрації у частині виконання своїх прямих обов'язків.

Рушійною силою стали в'язні, засуджені за ст.58–59 КК РРФСР, колишні військовослужбовці радянської армії та українські і прибалтійські націоналісти. Військова підготовка більшості з них, досвід участі в минулому в акціях непокори, у повстанських і підпільних рухах зумовили високий рівень організації ув'язнених, діяльність «табірної комісії» й «конспіративного центру», створення структур спротиву.

Повстання жорстоко придушили із застосуванням танків. Попри запеклий опір частини ув'язнених нерівність сил визначила результат. Наслідки для керівників виступу та активних його учасників були трагічними: загинув під час придушення, арешт, суд і репресії аж до розстрілу.

Значення Кенгірського повстання полягає в тому, що це був найбільш масовий, організований і великий протест ув'язнених проти системи придушення особистості. Керівники виступу та його активні учасники продемонстрували мужність, сміливість, організаторський і військовий талант. Усвідомлюючи повну безперспективність у позитивному розв'язанні справи особисто для себе, оточені колючим дротом, ізольовані від світу у степах Центрального Казахстану, перебуваючи під прицілом автоматів, кулеметів, танків вони вступили в нерівну й жорстоку боротьбу з бездушною машиною терору, із системою насильства та поневолення, нівеляції особистості. Вирішальний внесок у цю боротьбу зробили й в'язні-українці.

Табл.4

**Національний склад ув'язнених
у таборі Гірський (Норильськ), 1949–1952 рр.²³**

	На 01.01.1949		На 01.01.1951		На 01.12.1952	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	2314	–	2973	–	3121	–
Українці	2497	46,22	6740	49,00	10 083	55,84
Білоруси	90	–	425	–	583	–
Азербайджанці	–	–	20	–	27	–
Ґрузини	3	–	47	–	64	–
Вірмени	4	–	59	–	66	–

²³ Складено за: ГАРФ. – Ф.9414. – Оп.1. – Д.1845. – Л.21–21 об.; Д.1356. – Л.11, 25, 32, 39; Д.1385. – Л.2.

Туркмени		–	50	–	33	–
Узбеки	4	–	73	–	82	–
Таджики	1	–	32	–	36	–
Казахи	1	–	80	–	87	–
Кирізи		–	27	–	18	–
Фіни й карели	4	–	62	–	61	–
Молдавани	9	–	45	–	121	–
Литовці	109	–	963	–	1367	–
Латиші	111	–	1139	–	1150	–
Естонці	224	–	605	–	993	–
Татари	9	–	100	–	85	–
Башкири	–	–	8	–	10	–
Удмурти	–	–	3	–	–	–
Чуваші	–	–	–	–	3	–
Євреї	4	–	101	–	125	–
Інші	18	–	302	–	51	–
Усього	5402	–	13 754	–	18 056	–

У Гірському з січня 1949 по січень 1951 рр. спостерігався різкий стрибок кількості українців – на 4243 в'язня (або у 2,69 раза). Частка їх у загальній чисельності ув'язнених також збільшилася на 2,78%. До кінця 1952 р. порівняно з початком року простежується значне збільшення числа українців – на 3343 особи. Також того року відбувалося і зростання їх частки серед загальної маси в'язнів – на 6,84%. У цілому за чотири роки чисельність українців збільшилася у 4,03 раза, а питома вага серед контингенту табору – на 9,62%. У період, що розглядається, у Гірському українці за своєю чисельністю обіймали перше місце серед ув'язнених інших національностей. Зростання з січня 1949 по січень 1952 рр. відбувалося внаслідок етапування з інших таборів та тюрем. У Гірському, на відміну від табору Мінеральний, динаміка чисельності українців весь час зростала, так само вгору йшла питома вага їх у загальній масі ув'язнених.

У вересні 1952 р. з Піщаного до Гірського прибув етап у 12 тис. в'язнів, серед яких спецоргани МВС звертали увагу на два угруповання бранців української національності, засуджених за «антирадянську діяльність» (оунівці). За свідченням наглядачів, вони ставили своїм завданням виявляти й фізично знищувати агентуру МВС та МДБ, убивати бригадирів, які найбільш сумлінно ставилися до роботи, та інших ув'язнених, зайнятих у господарській обслузі. Вони посилено поширювали чутки про те, що успішно проводили подібну діяльність в Піщаному, більшість убивств там залишалися нерозкритими й цю «злочинну» діяльність продовжуватимуть і в Гірському. Ця група українських в'язнів ворогувала з російськими, які також прибули з Піщаного, та ув'язненими кавказьких національностей. Адміністрація табору розмістила оунівців у зонах №1, №4 і №5. А угруповання в'язнів-росіян –

у зоні №2. Під час карантину прибулих із Піщаного ізолювали в окремих обгороджених зонах. Після зняття карантину цей етап розосередили по різних бригадах «старого контингенту» – по 2–3 людини на бригаду. Незважаючи на це, оунівці продовжували здійснювати «бандитські прояви»²⁴.

У травні – червні 1953 р. в Гірському відбувалися масові непокори в'язнів табірній адміністрації. Це відбувалося через те, що наприкінці попереднього року до цього особливого табору прибули 1 тис. ув'язнених із Піщаного, які були переважно «кримінально-бандитствующим елементом» з українських націоналістів, і раніше, перебуваючи в Піщаному, демонстрували масову непокору, організовували заворушення.

Після прибуття в Гірський, цих в'язнів замість того, щоб зосередити в одному табірному відділенні, розмістили у трьох. Вони почали гуртуватися й «тероризувати» табірний контингент. Щоб зайняти чільне місце серед ув'язнених, фізично знищували нелояльних до себе працівників господарської обслуги, бригадирів, нарядників, відмовлялися від роботи. У більшості випадків убивств винних так і не було встановлено.

Унаслідок роботи оунівського підпілля в таборі до середини 1953 р., особливо після проведення амністії у загальних таборах, сформувалися такі угруповання: «росіяни», які підтримували оунівців; «росіяни», котрі боролися з оунівцями; кавказьких націоналістів та ін. Багато ув'язнених, «боячись оунівського підпілля», відмовлялися працювати на адміністративних посадах (бригадирами, нарядниками, начальниками колон)²⁵.

У табвідділенні №2 впродовж тривалого часу існували два угруповання: українських націоналістів і росіян, які ворогували між собою. Аналогічна ситуація була й у відділеннях №1, №4, №5. Упродовж квітня – травня в'язні з оунівців намагалися взяти під свій вплив основну масу контингенту, особливо під час випадків загальної непокори табірній адміністрації – шляхом погроз, побиття та вбивств вони «продовжували тероризувати ув'язнених».

23–24 травня 1953 р. в табвідділенні №2 вбили двох в'язнів і чотирьох – важко поранили. Це спричинило масовий невихід на роботу. Тільки 26 травня, коли із зони «вилучили» 66 осіб з угруповання росіян, з яких 16 мали холодну зброю, порядок вдалося відновити.

25 травня 1953 р. із табірної відділення №1 етапували 160 в'язнів (із групи авторитетів «кримінально-бандитського елементу») у відділення №5. Цей етап на новому місці не ізолювали, через що новоприбулі почали схилити ув'язнених до непокори табірній адміністрації. Як наслідок – нічна зміна не вийшла на роботу.

В'язні табірних відділень №4 та №5, які працювали на загальному майданчику об'єкта «Міськбуд», за умовним сигналом кинули роботу й відмовилися повертатися у житлові зони. До кінця дня порядок так і не було наведено. 26 травня 1953 р. в таборі тривала масова непокора адміністрації у відділеннях №3, №4, №5. Так, українські й литовські націоналісти

²⁴ Там же. – Д.2600. – Л.11–13.

²⁵ Там же. – Д.812. – Л.2–6.

організували масовий саботаж і непокору через неправомірне застосування охоронцем зброї. Тоді старший сержант охорони Дятлов піддався на провокацію й дав автоматну чергу по групі ув'язнених, які стояли на ганку барака №14 у табірному відділенні №5, унаслідок чого 1 в'язень загинув і 6 зазнали поранень.

Таким чином 26 травня 1953 р. три табірних відділення (№3, №4 і №5) загальною чисельністю близько 10 тис. осіб одночасно відмовилися працювати й повертатися з виробничих об'єктів у житлові зони. 28 травня також відмовилися виходити на роботу ув'язнені жінки табірною відділення №6²⁶.

1 червня 1953 р. до цих трьох відділень приєдналося відділення №1. Після 14-ї год. денна зміна припинила роботу на копальні та відмовилася повертатися у житлову зону. Ув'язнені, які перебували в ній, нікого з табірної адміністрації до себе не пускали. Як у виробничій, так і у житловій зонах з'явилися листівки «антирадянського змісту».

Таким чином, наприкінці травня 1953 р. в Гірському сталася «масова волинка», яка супроводжувалася непокорю в'язнів табірній адміністрації та загальною відмовою від роботи²⁷. Ця «волинка» охопила всі табірні підрозділи, за винятком відділення №2, що дислокувалося за 20 км від міста, на станції Каеркан²⁸.

4 червня 1953 р. в табірному відділенні №3 24 в'язня, яких тут, у таборі, повторно засудили, зламали двері камери та вихідні двері у зону й почали виходити зі штрафного бараку. У цей час за сигналом тривоги туди прибігли начальник табірною відділення, офіцери і приблизно 50 солдатів охорони. Коли вони почали заводити ув'язнених назад у штрафний барак, здійнявся галас, почали лунати заклики до решти каторжан, щоб їх підтримали. До 200 в'язнів через паркан закидали уламками цегли зону штрафного бараку. Офіцери й солдати змушені були відступити за межі житлової зони. Охоронці на вежах, побачивши очевидний напад на адміністрацію табору, відкрили вогонь, застреливши 4 і поранивши 15 в'язнів. Застосування зброї стало приводом для масової непокори та вимог приїзду комісії з Москви. У таборі з'явилися «антирадянські гасла».

5 червня 1953 р. до табору прибула московська комісія на чолі з полковником Кузнецовим і до серпня керувала роботою з ліквідації непокори. «Волинку» в табірному відділенні №1 було припинено 13 червня. 70 в'язнів із цієї зони «оформили на тюремний режим», а 365 – етапували за межі табору. 124 в'язня в табірному відділенні №3 перевели на тюремний режим терміном на 1 рік. Усього «призвідників та активних учасників волинки» було відправлено за межі табору (окрім табірною відділення №3) – 1630 осіб, у тому числі 219 – на тюремний режим²⁹.

²⁶ Там же. – Д.2598. – Л.22–26.

²⁷ Події, описані в донесенні з табору Гірський, більш відомі як Норильське повстання (тривало до 4 серпня 1953 р.) (прим. перекл.).

²⁸ ГАРФ. – Ф.9414. – Оп.1. – Д.2598. – Л.97–105.

²⁹ Там же. – Л.97–105.

У табірних відділеннях №4, №5 в'язні вийшли на роботу 7 червня, але значна частина їх тільки виходили з житлових у виробничі зони, проте безпосередньо до роботи не приступали. «Призвідники й активні учасники волинок» продовжували керувати у зоні. Протестуючи проти «вилучення» з табору активної частини учасників масової непокори 26 червня в'язні знову відмовилися від роботи в табірному відділенні №4, №5 та №6 і поставили вимогу повернути своїх товаришів³⁰.

Остаточно «волинку» у цих табірних відділеннях ліквідували наприкінці червня – на початку липня. У табірному відділенні №3 це сталося 4 серпня шляхом введення у зону військ і застосування зброї. У зв'язку з протестами ув'язнених у таборі Гірський, МВС СРСР провело заходи з «вилучення» й вивезення в інші особливі табори та в'язниці «призвідників заворушень і їх активних учасників»³¹.

Із табору етапували «найбільш небезпечних» 2200, із них на тюремний режим – 400 осіб. На місці залишалися понад 1000 в'язнів – учасників «волинок» з табірних відділень №3, №4 та №5. Усіх їх, згідно з розпорядженням тюремного управління МВС, залишили в Гірському та повністю «влили» до новоствореного на шахті «Західне» табірних відділення №8.

Режим утримання ув'язнених у табірному відділенні №8 був суворим, оскільки тут перебували «найбільш активні учасники масової волинок» з інших табірних відділень. Усього в таборі під час активної непокори було вбито 14 осіб³².

Табл.5

**Національний склад ув'язнених
у таборі Береговий (Магадан), 1949–1952 рр.³³**

	На 01.01.1949		На 01.01.1951		На 01.12.1952	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	3163	–	4731	–	3651	–
Українці	4772	45,69	11617	50,13	12712	55,97
Білоруси	370	–	969	–	981	–
Азербайджанці	–	–	123	–	69	–
Ґрузини	48	–	114	–	99	–
Вірмени	73	–	135	–	87	–
Туркмени	42	–	62	–	41	–
Узбеки	84	–	129	–	89	–
Таджики	46	–	45	–	30	–
Казахи	103	–	200	–	169	–
Киргизи	11	–	40	–	21	–

³⁰ Там же.

³¹ Там же. – Л.52.

³² Там же. – Д.812. – Л.2–6.

³³ Складено за: Там же. – Д.1845. – Л.21–21 об.; Д.1356. – Л.11, 25, 32; Д.1385. – Л.6.

Фіни й карели	10	–	40	–	42	–
Молдавани	66	–	155	–	183	–
Литовці	620	–	2043	–	2189	–
Латиші	162	–	1203	–	1037	–
Естонці	405	–	878	–	786	–
Татари	161	–	167	–	103	–
Башкири	13	–	27	–	12	–
Удмурти	–	–	15	–	–	–
Чуваші	–	–	–	–	21	–
Євреї	61	–	149	–	99	–
Інші	233	–	330	–	288	–
Усього	10 443	–	23 172	–	22 709	–

Упродовж трьох років, із січня 1949 по січень 1952 рр., чисельність українців у Береговому збільшилася на 6845 осіб (або у 2,43 раза). Питома вага їх у загальній масі ув'язнених зросла на 4,44% і перевищила 50-відсоткову позначку. У наступні два роки число українців збільшилося на 1095 осіб, а питома вага – на 5,84%, максимально наблизившись до 56%. Темпи зростання кількості українців у Береговому перевищували темпи зростання у Степовому та Піщаному, але поступалися Гірському. У Береговому, так само, як і в Гірському, динаміка чисельності українців у цей період йшла по висхідній. Так само по висхідній ішло збільшення питомої ваги українців серед загальної маси ув'язнених. Загалом за розглянутий період чисельність українців у таборі Береговий збільшилася у 2,66 раза.

Станом на 1 лютого 1954 р. в таборі різко змінився склад ув'язнених через звільнення після відбуття покарання значної кількості «малострочників» (порівняно із засудженими на 25 років), багатьох в'язнів також передали в табори загального режиму. Саме на цю категорію адміністрація табірних відділень спиралася у своїй роботі. Адже вони, за висловом міністра внутрішніх справ СРСР С.Круглова, «маючи намір якось пережити сумну сторінку своєї біографії – чесно працювали». Переважну більшість решти в'язнів становили українські націоналісти – так звані «західники» і прибалти. У зв'язку з цим режимно-оперативна обстановка в таборі значно ускладнилася. Цьому сприяло і прибуття восени 1953 р. етапу з Гірського (Норильськ).

Із 1260 новоприбулих ув'язнених більшість були учасниками «великої політичної волинки», організованої оунівцями, що тривала кілька місяців (навесні 1953 р.) в особливому таборі МВС СРСР Гірський. Ці ув'язнені організували кілька випадків масової непокори та спротиву табірній адміністрації, демонстративної непокори наглядачам і начальницькому складу, псування табірної майна, виробничого обладнання тощо. Керівники оунівського підпілля влаштували 4 вбивства і декілька випадків побиття ув'язнених. Становище в табірному №8 було складним.

Ув'язнені особливого табору, після опублікування указу про амністію (27 березня 1953 р.), деякий час мали надію, що й вони підпадуть під неї.

Коли ж дізналися про протилежне, почали заявляти: «Чого я буду хребет надривати, мені сидіти ще 20 років, наробитися встигну», «Все одно з табору я не вийду, а якщо й вийду, то кому я буду потрібен? Краще не надриватимусь і довше збережу себе», «Буду я працювати чи не буду, а сидіти в таборі все одно доведеться 25 років, краще я збережу своє здоров'я».

Найпоширенішими порушеннями режиму були відмова від роботи (5042 год./дня), контакти з цивільним населенням (270 випадків), хуліганство (64 випадки), співжиття ув'язнених жінок із вільнонайманим складом (96 випадків). Більшість «бандпроявів» та вбивств (5 випадків) сталися на виробництві³⁴.

Табл.6

**Національний склад ув'язнених у таборі Луговий
(с. Долинське, Карагандинська обл.), 1951 р.³⁵**

	Січень		Квітень		Липень		Жовтень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	2374	–	2907	–	2919	–	2706	–
Українці	3410	37,39	4355	38,70	4607	40,34	4509	42,69
Білоруси	333	–	457	–	456	–	440	–
Азербайджанці	49	–	55	–	47	–	40	–
Ґрузини	55	–	64	–	63	–	60	–
Вірмени	99	–	118	–	119	–	112	–
Туркмени	39	–	54	–	53	–	49	–
Узбеки	66	–	72	–	72	–	71	–
Таджики	23	–	25	–	25	–	24	–
Казахи	161	–	185	–	184	–	168	–
Киргизи	19	–	21	–	20	–	18	–
Фіни й карели	15	–	21	–	21	–	20	–
Молдавани	177	–	231	–	230	–	222	–
Литовці	729	–	836	–	845	–	826	–
Латиські	573	–	627	–	635	–	624	–
Естонці	509	–	588	–	596	–	588	–
Татари	78	–	106	–	105	–	100	–
Башкири	3	–	3	–	3	–	3	–
Євреї	109	–	130	–	125	–	116	–
Інші	299	–	398	–	293	–	266	–
Усього	9120	–	11 253	–	11 418	–	10 562	–

³⁴ Там же. – Д.810. – Л.15–24.

³⁵ Складено за: Там же. – Д.1356. – Л.25, 32, 63, 68, 73, 127, 132.

Дані про чисельність ув'язнених у Луговому (до цього часу в табір звозили інвалідів з інших особливих таборів, на березень 1951 р. тут їх налічувалося 7247 осіб³⁶) із січня по жовтень 1951 р. демонструють зростання як загальної чисельності українців, так і їх питомої ваги серед табірної контингенту. При цьому чисельність українців із січня по квітень зросла на 945 осіб, а питома вага – на 1,31%. У липні число українців збільшилося порівняно з січнем на 1197 осіб, а питома вага – перевищила 40%. У жовтні спостерігалось зниження в порівнянні з липнем на 98 осіб, так само, як і загальної кількості табірної контингенту. Однак питома вага українців при цьому зросла порівняно з липнем на 2,35% і досягла найвищої позначки за розглянутий період – 42,69%.

Табл.7

**Національний склад ув'язнених
у таборі Далекий (Екібастуз), 1953 р.³⁷**

	Січень		Лютий		Квітень		Червень		Липень	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	Кількість	Кількість	%
Росіяни	507	–	498	–	485	–	474	–	467	–
Українці	1022	40,91	1015	40,96	1005	41,15	994	41,31	984	41,44
Білоруси	104	–	104	–	103	–	102	–	99	–
Грузини	18	–	18	–	18	–	18	–	17	–
Вірмени	24	–	24	–	23	–	23	–	21	–
Азербайджанці	25	–	23	–	21	–	21	–	20	–
Казахи	53	–	53	–	52	–	52	–	52	–
Туркмени	7	–	7	–	7	–	7	–	7	–
Узбеки	41	–	41	–	40	–	37	–	37	–
Таджики	16	–	16	–	15	–	14	–	14	–
Киргизи	3	–	3	–	3	–	3	–	3	–
Татари	28	–	28	–	27	–	27	–	27	–
Башкири	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–
Чуваші	2	–	2	–	2	–	2	–	1	–
Молдавани	29	–	29	–	29	–	29	–	28	–
Фіни й карели	5	–	5	–	5	–	5	–	5	–
Латиші	204	–	204	–	204	–	203	–	201	–
Литовці	179	–	179	–	177	–	174	–	174	–

³⁶ Там же. – Д.490. – Л.68–69.

³⁷ Складено за: Там же. – Д.1385. – Л.11, 63, 99, 139, 195, 226.

Естонці	136	–	135	–	132	–	131	–	129	–
Євреї	23	–	23	–	23	–	23	–	21	–
Мордва	15	–	15	–	15	–	14	–	14	–
Чеченці	12	–	12	–	12	–	11	–	11	–
Кабардинці	12	–	12	–	12	–	12	–	12	–
Інші	32	–	31	–	31	–	29	–	29	–
Усього:	2498		2478		2442		2406		2374	

Середня чисельність українців у Далекому з січня по липень 1953 р. коливалася в межах 1 тис. осіб. Однак незважаючи на зниження їх загальної чисельності з січня по липень на 38 осіб, у відсотковому відношенні кількість в'язнів-українців зросла на 0,53%. Українці, складаючи у середньому 41% від контингенту табору, переважали кількісно в'язнів інших національностей, котрих тут утримували. Що стосується причин зменшення українців за цей період, то з великою долею ймовірності на це вплинув фактор смертності через хвороби, травми або насильство.

З усіх чотирьох особливих таборів, дислокованих на території Казахської РСР, за чисельністю українців та їх кількістю першість тримав Піщаний, за ним ішов Степовий і замикали групу Луговий та Дальній табори.

Табл.8

**Національний склад ув'язнених
у таборі Мінеральний (Інта), 1949–1952 рр.³⁸**

	На 01.01.1949		На 01.01.1952		На 01.12.1952	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	2314	–	8821	–	6125	–
Українці	3987	39,35	11 622	37,62	10 060	38,56
Білоруси	562	–	1490	–	1236	–
Азербайджанці	–	–	49	–	7	–
Грузини	151	–	276	–	209	–
Вірмени	77	–	237	–	190	–
Туркмени	5	–	34	–	27	–
Узбеки	23	–	91	–	62	–
Таджики	14	–	30	–	17	–
Казахи	26	–	85	–	54	–
Киргизи	2	–	17	–	10	–
Фіни й карели	40	–	126	–	87	–
Молдавани	93	–	296	–	265	–
Литовці	1407	–	3600	–	3778	–

³⁸ Складено за: Там же. – Д.1845. – Л.21–21 об.; Д.1356. – Л.11, 25, 32, 39; Д.1385. – Л.1.

Латиші	525	–	1741	–	1690	–
Естонці	480	–	1326	–	1673	–
Татари	64	–	189	–	111	–
Башкири	2	–	11	–	7	–
Чуваші	–	–	–	–	4	–
Євреї	106	–	388	–	391	–
Інші	254	–	461	–	82	–
Усього	10 132	–	30 890	–	26 085	–

У таборі Мінеральний із січня 1949 до січня 1952 рр. спостерігалось різке збільшення чисельності українців – на 7635 осіб (або у 2,91 раза). Однак через зростання загальної чисельності ув'язнених утрічі, перш за все за рахунок росіян, частка українців знизилася за цей період на 1,83%. До кінця 1952 р. відзначалося невелике скорочення чисельності українців – на 1562 особи. Водночас їх питома вага серед ув'язнених загалом зросла на цей час на 0,94%. У період, який розглядається, у Мінеральному українці за своєю чисельністю також вели перед. Зростання їх кількості з січня 1949 по січень 1952 рр. відбувалося за рахунок етапування з інших таборів, а також із в'язниць, куди українці потрапляли в результаті репресій органів внутрішніх справ і держбезпеки під час боротьби проти повстанського руху. Зниження числа українців до кінця 1952 р. також відбувалося значною мірою завдяки переведенню в інші табори. Визначити точну цифру втрат українців через смертність від хвороб, травм і насильства нині неможливо.

Табл.9

**Національний склад ув'язнених
у таборі Дібровний (Мордовія), 1949–1952 рр.³⁹**

	На 01.01.1949		На 01.01.1951		На 01.12.1952	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	6147	–	4997	–	3812	–
Українці	9122	42,61	9429	44,70	8889	47,27
Білоруси	1121	–	1373	–	1031	–
Азербайджанці	–	–	56	–	56	–
Ґрузини	168	–	80	–	69	–
Вірмени	233	–	169	–	104	–
Туркмени	45	–	35	–	27	–
Узбеки	168	–	87	–	69	–
Таджики	25	–	11	–	13	–
Казахи	65	–	44	–	27	–
Киргизи	5	–	3	–	1	–

³⁹ Складено за: Там же. – Д.1845. – Л.21–21 об.; Д.1356. – Л.11, 25, 32, 39; Д.1385. – Л.4.

Тюрки	5	–	–	–	–	–
Фіни й карели	62	–	74	–	47	–
Молдавани	145	–	207	–	143	–
Литовці	1234	–	1377	–	1552	–
Латиші	1395	–	1365	–	1112	–
Естонці	793	–	1241	–	1200	–
Татари	189	–	241	–	155	–
Башкири	12	–	11	–	9	–
Удмурти	–	–	7	–	–	–
Чуваші	–	–	–	–	25	–
Євреї	244	–	283	–	306	–
Буряти	–	–	–	–	4	–
Чеченці	–	–	–	–	3	–
Інші	230	–	365	–	148	–
Усього	21408	–	21090	–	18802	–

Із січня 1949 по січень 1951 рр. чисельність українців у Дібровному збільшилася всього на 307 осіб, а питома вага серед ув'язнених зросла на 2,09%. Через рік відбулося скорочення на 540 осіб, проте питома вага збільшилася на 2,57%. Якщо динаміка чисельності українців у цей час спочатку зростала, а потім знижувалася, то питома вага серед загальної кількості ув'язнених тільки зростала. Зменшення кількості українців до кінця 1952 р. відбувалося через переведення їх в інші табори. Проте серед причин не можна виключати смертність.

Табл.10

**Національний склад ув'язнених
у таборі Річковий (Воркута), 1951–1952 рр.⁴⁰**

	На 01.01.1951		На 01.12.1952	
	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	2835	–	5648	–
Українці	5744	41,57	14 336	45,65
Білоруси	583	–	1503	–
Азербайджанці	45	–	68	–
Ґрузини	76	–	90	–
Вірмени	107	–	151	–
Туркмени	8	–	17	–
Узбеки	28	–	57	–
Таджики	13	–	12	–

⁴⁰ Складено за: Там же. – Д.1356. – Л.25, 32, 39; Д.1385. – Л.7.

Казахи	30	–	48	–
Киргизи	6	–	10	–
Фіни й карели	29	–	60	–
Молдавани	87	–	288	–
Литовці	2196	–	4348	–
Латиші	835	–	1968	–
Естонці	808	–	2038	–
Татари	66	–	119	–
Башкири	4	–	11	–
Удмурти	–	–	16	–
Чуваші	–	–	30	–
Осетинці	–	–	37	–
Євреї	138	–	288	–
Чеченці	–	–	9	–
Інші	178	–	248	–
Усього	13 816	–	31 400	–

Упродовж року чисельність українців у Річковому збільшилася на 8592 особи (або у 2,49 раза). Питома вага серед загальної чисельності ув'язнених зросла на 4,08%. Темпи зростання кількості українців у цьому таборі за один рік перевищили темпи зростання в Береговому за три роки, але поступилися аналогічним процесам у Гірському за два роки. У досліджуваній період динаміка чисельності українців у Річковому, так само, як і зростання питомої ваги їх серед ув'язнених, неухильно збільшувалися.

Табл.11

**Національний склад ув'язнених
у таборах Озерний (Тайшет) і Комишевий (Ольжерас), 1952 р.⁴¹**

	Озерний		Комишевий	
	На 01.12.1952		На 01.12.1952	
	Кількість	%	Кількість	%
Росіяни	6630	–	2186	–
Українці	9887	39,51	3757	47,25
Білоруси	967	–	310	–
Азербайджанці	44	–	20	–
Грузини	92	–	29	–
Вірмени	124	–	59	–
Туркмени	31	–	7	–
Узбеки	73	–	28	–

⁴¹ Складено за: Там же. – Д.1385. – Л.8, 10.

Таджики	25	–	17	–
Казахи	145	–	96	–
Киргизи	34	–	13	–
Фіни й карели	37	–	15	–
Молдавани	267	–	35	–
Литовці	1696	–	741	–
Латиші	2353	–	234	–
Естонці	1191	–	110	–
Татари	130	–	68	–
Башкири	13	–	9	–
Чуваші	24	–	12	–
Осетинці	–	–	4	–
Євреї	493	–	20	–
Чеченці, інгуші	–	–	13	–
Кабардинці	–	–	5	–
Інші	768	–	162	–
Усього	25 024	–	7950	–

Порівнюючи чисельність українців, які на грудень 1952 р. утримувалися в Озерному й Комишевому, слід звернути увагу на те, що в першому таборі кількість українців перевищувала аналогічні показники другого у 2,62 раза, але питома вага українців серед ув'язнених загалом у Комишевому була на 7,4% більшою.

Із 7 особливих таборів МВС СРСР, які дислокувалися на території Російської РФСР, за чисельністю українців та їх часткою серед загальної кількості ув'язнених першість тримали Річковий, Береговий і Мінеральний, за ними йшли Гірський, Дібровний, Озерний, завершував цю групу табір Комишевий.

Аналіз даних про чисельність українців у різні роки та в різних таборах дає можливість відстежити кількісну динаміку, а також визначити місця ув'язнення, котрі виділялися серед інших особливих таборів своєю максимальною або мінімальною чисельністю українців. Представлені нами статистичні дані, незважаючи на їх неповноту за окремими датами й таборами, є найбільш красномовним свідченням того, яким був масштаб трагічних доль українців у той час. Використання цих даних у сукупності з результатами дослідження інших аспектів історії перебування українців в особливих таборах МВС СРСР розкриває суттєві подробиці трагедії українського народу в кінці 1940 – у першій половині 1950-х рр.

Узагальнюючи наведений вище статистичний і фактичний матеріал, можна зробити наступні висновки:

1. За своєю чисельністю українці – колишні члени ОУН та УПА – становили значну частку контингентів особливих таборів (від третини до половини).

2. Ув'язнені українці брали найбільш активну й масову участь у різноманітних акціях спротиву в таборах, як-от відмова від роботи, утечі, протидія представникам табірної адміністрації, «волинки», повстання (в табірному відділенні №3 Степлагу).

3. Активність, рішучість і твердість, з якою діяли в умовах особливих таборів учорашні члени ОУН та бійці УПА проти табірних порядків, свідчить про їх організованість, високий моральний дух, непримиренність до комуністичної ідеології, безкомпромісність у боротьбі проти радянської політичної системи. У кінцевому підсумку вони демонстрували волелюбний характер українського народу.

4. Ураховуючи, що у статті представлено статистичні дані узагальнюючого характеру, доцільно висловити міркування щодо подальшої розробки теми.

4.1. На основі розробки документів і матеріалів, що зберігаються у центральних, місцевих державних та відомчих архівах Російської Федерації й Республіки Казахстан, на території яких дислокувалися особливі табори, необхідно продовжити вивчення: а) чисельності ув'язнених українців у розрізі за статтю, віком, статтю КК, терміном засудження; б) соціального походження; в) віросповідання; г) місць проживання до арешту; д) дат звільнення з ув'язнення; е) місць заслання після завершення табірної строку.

4.2. Розробка питання про долі українців після повернення із заслання й таборів.

4.3. Перспективними та актуальними видаються дослідження, в результаті яких можна встановити іменні списки українців за кожним особливим табором, у тому числі тих, хто похований у місцях позбавлення волі.

Усвідомлюючи, що ця робота складна за своїм масштабом, трудомістка за характером та змістом і фінансово витратна в організаційному плані, автор вважає за необхідне об'єднати зусилля дослідників з України, Казахстану й Росії, скоординувати пошукову та публікаторську роботу, розраховує на розуміння й підтримку як із боку наукових співтовариств, так і офіційних структур.

REFERENCES

1. Allaniyazov, T. (2010). Karlag: Kengirskoe vosstanie. Karaganda [in Russian].
2. Allaniyazov, T., Naymushina, O. (2004). «...Nepovinoventse nadto presech». K istorii vosstaniya zaklyuchennykh v 3-m otdelenii Stepnogo lagerya MVD SSSR (16 maya – 26 iyunya 1954 goda). Dokumenty. Fakty. Suzhdeniya. Almaty [in Russian].
3. Allaniyazov, T., Zhumadilova, N., Baymuryinov, Zh. (2011). Ocherki istorii Stepnogo lagerya MVD SSSR (1948–1956 gg.). Karaganda [in Russian].
4. Bondaruk, L. (2011). Ukrainskiy rukh oporu v radianskikh kontstaborakh u 40-h – pershii polovyni 50-h rokov XX st. *PhD dissertation (History of Ukraine)* Lesia Ukrainka Eastern European National University [in Ukrainian].
5. Dulatbekov, N., Allaniyazov, T., Zhumadilova, N., Baymuryinov, Zh., Zhunusova, B., Falezhinskaya, I. (2014). Osoblagi v Kazakhstane: Stepnoy. Peshchanyiy. Lugovoy. Dalniy. Almaty [in Russian].
6. Dulatbekov, N., Allaniyazov, T., Zhumadilova, N., Baymuryinov, Zh., Zhunusova, B. (2015). Osoblagi: Mineralnyy. Gornyy. Dubravnyy. Beregovoy. Almaty [in Russian].

7. Griбанова, I. (2010). Trud v osobykh lageryakh GULAGa: Berlag, 1948–1954 gg. In: *Ekonomicheskaya istoriya. Ezhegodnik*. (pp.407–480). Moskva [in Russian].
8. Morozov, N. (1998). Osobyie lagerya MVD SSSR v Komi ASSR (1948–1954). Syktyvkar [in Russian].
9. Pyliavets, Yu., Pyliavets, R. (2011). Katorha u SRSR (1943–1954 rr.): tabory, kontynhent, umovy utrymannia ta pratsi viazniv. In: *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*. (2), 91–105 [in Ukrainian].
10. Shirokov, A. (2009). Berlag: Formirovanie i deyatelnost Osobogo lagerya MVD na Kolyme. Retrieved 18.05.2018 from <http://journals.tsu.ru/uploads/import/839/files/326-091.pdf> [in Russian].

TURGANBEK ALLANIYAZOV

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History), Docent,
Academic Department of Jurisprudence, History and Humanitarian Disciplines,
O.Baykonurov University of Jezkazgan
(Jezkazgan, Republic of Kazakhstan), klio56@mail.ru

UKRAINIANS IN GULAG SPECIAL CAMPS

The article deals with the main statistical data on the number of Ukrainians in the MIA Special Camps of the Gulag of the USSR from 1950 to 1954. This data indicate that Ukrainian prisoners accounted for almost half of the camp contingent of special camps. They differed from other political prisoners by their cohesiveness, had experience in engaging in hostilities, an uncompromising anti-Soviet stand. It is with this circumstance that the author relates continuous actions of disobedience at prisoners that took place in special camps: strikes, starvation, refusal of work and armed resistance of the camp administration. The organizers this actions of disobedience at prisoners were former members of the OUN and members of the anti-Soviet insurrection movement in West of Ukraine. The immediate consequence of these actions was a series of uprisings in special camps in 1953–1954 and the collapse of the Gulag system.

Keywords: special camps, Gulag, OUN, strike, Kengir Uprising, Ukraine, Kazakhstan, Russia.